

УДК 347

DOI: <https://doi.org/10.33098/3083-726X.2026.1.33.12-19>

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ, АДАПТАЦІЯ ТА МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ

Пушка Діана*

*асистент кафедри права імені академіка УАН о. Івана Луцького, ЗВО «Університет Короля Данила» (м. Івано-Франківськ, Україна) ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-6397-6587>

Стаття присвячена комплексному дослідженню впливу правового режиму воєнного стану на трансформацію цивільно-правових зобов'язань в Україні в умовах повномасштабної збройної агресії. Автор аналізує нормативно-правові засади функціонування воєнного стану як особливого правового режиму, що тимчасово змінює механізми реалізації прав і обов'язків суб'єктів цивільних правовідносин, а також створює додаткові виклики для виконання договірних зобов'язань. Особлива увага приділяється ролі форс-мажорних обставин, до яких відноситься воєнний стан, та особливостям їх застосування у правозастосовній практиці. Доведено, що форс-мажор не звільняє автоматично від відповідальності, а потребує доведення причинно-наслідкового зв'язку між воєнними подіями та неможливістю виконання конкретного зобов'язання. У роботі досліджено підходи Верховного Суду України до оцінки форс-мажорних обставин, зокрема щодо необхідності індивідуального аналізу кожної справи та критичної оцінки доказів, включаючи сертифікати Торгово-промислової палати. Підкреслено, що сам факт війни не є достатньою підставою для звільнення від відповідальності без належного підтвердження впливу цих обставин на виконання договору. Також розглянуто практичні механізми адаптації цивільно-правових відносин у воєнний період, зокрема зміну умов договорів, відстрочення виконання зобов'язань, застосування переговорних процедур та використання договірних положень про непереборну силу. Окремо проаналізовано проблеми законодавчого регулювання, зокрема відсутність чіткого визначення форс-мажору в Цивільному кодексі України¹, що зумовлює неоднорідність судової практики та потребу у вдосконаленні нормативної бази. Обґрунтовано необхідність запровадження чітких критеріїв доведення форс-мажорних обставин і визначення їх правових наслідків для забезпечення правової визначеності цивільного обороту. Зроблено висновок, що воєнний стан виступає суттєвим фактором трансформації цивільно-правових зобов'язань, зберігаючи при цьому загальні принципи цивільного права, але адаптуючи їх до умов надзвичайного правового режиму.

Ключові слова: воєнний стан, цивільно-правові зобов'язання, форс-мажор, трансформація зобов'язань, непереборна сила, виконання договорів, відповідальність, правові наслідки, судова практика, законодавче регулювання.

© Пушка Д., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Пушка Д. Цивільно-правові зобов'язання в умовах воєнного стану: виклики, адаптація та механізми захисту прав. *Art of Justice*. Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2026. Вип. 1 (33). С. 195-19. DOI: <https://doi.org/10.33098/3083-726X.2026.1.33.195-19>

Постановка проблеми

У сучасних умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України запровадження воєнного стану стало фундаментальним фактором трансформації суспільно-правових відносин, включно з цивільно-правовою сферою. Указ Президента України № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні»², підписаний 24 лютого 2022 року, став офіційним правовим актом, що відкрив правову процедуру переходу держави в особливий режим функціонування через військову агресію. Цей Указ передбачив введення воєнного стану в Україні з 05:30 24 лютого 2022 року та визначив початковий строк його дії з можливістю продовження через відповідні наступні Укази Президента та законодавчі

¹ Цивільний кодекс України. Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV

² Про введення воєнного стану в Україні. Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022

акти, що свідчить про тривалість і значущість цього правового режиму для держави і суспільства.

Воєнний стан за своєю суттю не лише надає державним і військовим органам додаткові повноваження для забезпечення оборони та безпеки, а й передбачає тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини та громадянина, визначених низкою статей Конституції України¹. Також можуть встановлюватися тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб у межах, необхідних для запровадження та реалізації заходів правового режиму воєнного стану. Хоча такі обмеження мають законодавче підґрунтя і є правомірними, вони водночас ускладнюють функціонування цивільного обороту, впливають на захист прав суб'єктів господарювання та належне виконання цивільно-правових зобов'язань, що зумовлює потребу в їх ґрунтовному науковому осмисленні.

Режим воєнного стану впливає безпосередньо на договірні та інші майнові відносини шляхом створення умов, за яких виконання зобов'язань може бути істотно ускладнене або фактично неможливе, а також через застосування спеціальних правових інститутів (наприклад, форс-мажору або зміни обов'язків сторін). Виникає необхідність осмислити, як цей особливий правовий режим змінює традиційні норми цивільного права, стимулює адаптацію господарських суб'єктів та соціальну регуляцію, а також як забезпечується баланс між суспільними інтересами безпеки та індивідуальними правами учасників цивільних правовідносин. Це забезпечує не лише теоретичне обґрунтування, але й практичну значущість для судової практики, законодавчих ініціатив і правозастосування в умовах воєнних викликів. Таким чином, вивчення трансформаційних наслідків воєнного стану для цивільно-правових зобов'язань є ключовим елементом правового аналізу в умовах надзвичайного суспільно-політичного контексту сучасної України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Сучасні наукові дослідження трансформації цивільно-правових зобов'язань в умовах воєнного стану зосереджені на осмисленні впливу особливого правового режиму, запровадженого на підставі Закон України «Про правовий режим воєнного стану»², на механізми виконання договорів і відповідальність сторін. У працях В. В. Ровінської, І. Лукашевич-Крутник та Р. Крутник обґрунтовується необхідність адаптації принципів цивільного права, зокрема принципу розумності, до екстраординарних умов війни. Особлива увага приділяється доведенню причинно-наслідкового зв'язку між воєнними подіями та неможливістю виконання конкретного зобов'язання, що виключає формальний підхід до звільнення від відповідальності. Науковці також наголошують на проблемах доказування форс-мажорних обставин і потребі вироблення єдиних критеріїв їх оцінки.

Вагомий вплив на формування підходів має практика Верховний Суд, яка послідовно підкреслює, що форс-мажор не має автоматичного характеру і потребує належного обґрунтування, а сертифікати торгово-промислових палат оцінюються у сукупності з іншими доказами відповідно до Закон України «Про торгово-промислові палати в Україні»³. Окремий напрям досліджень стосується змін у сфері кредитних і фінансових зобов'язань,

¹ Конституція України. Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР

² Про правовий режим воєнного стану. Закон України № 389-VIII від 12 травня 2015 року.

³ Про торгово-промислові палати в Україні. Закон України № 671/97-ВР від 2 грудня 1997 року.

зокрема у зв'язку з прийняттям Закон України № 4340-IX¹, що передбачає спеціальні правила на період воєнного стану. Загалом доктрина та судова практика формують комплексний, хоча ще не повністю уніфікований підхід до трансформації цивільно-правових зобов'язань у кризових умовах.

Мета статті

Стаття має на меті всебічно пізнати та теоретично обґрунтувати вплив правового режиму воєнного стану на характер, зміст і способи трансформації цивільно-правових зобов'язань, які виникають у правовому обороті між суб'єктами цивільного права. У сучасних умовах воєнного стану під впливом повномасштабної збройної агресії змінюються не лише загальні засади цивільного законодавства, але й конкретні механізми виконання зобов'язань, встановлення відповідальності та застосування договірних інститутів, що потребує наукового аналізу їх адаптації до кризових обставин. Виявлення нормативно-правових, доктринальних і практичних аспектів зумовлюють трансформацію змісту цивільно-правових зобов'язань у період дії воєнного стану, а також обґрунтування правової природи таких змін, включно з аналізом критеріїв застосування принципу розумності, форс-мажорних обставин і можливих змін умов договорів в умовах воєнних дій. Дослідження має на меті не лише окреслити теоретичні підстави трансформації цивільно-правових зобов'язань, але й запропонувати науково обґрунтовані підходи до їх правового забезпечення в умовах надзвичайного правового режиму, що відіграє особливо важливу роль для забезпечення стабільності цивільних правовідносин і захисту майнових інтересів учасників цивільного обороту під час воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження

Воєнний стан в Україні має визначений законом статус особливого режиму, який запроваджується у виняткових обставинах — під час збройної агресії, реальної загрози нападу або посягання на незалежність і територіальну цілісність держави. Його правові засади встановлено Законом України «Про правовий режим воєнного стану»². Цей режим передбачає тимчасову зміну звичного порядку діяльності органів влади та окремих сфер суспільного життя з метою захисту національної безпеки. Запровадження воєнного стану означає надання державним органам, військовому керівництву та місцевій владі додаткових повноважень, необхідних для організації оборони, протидії загрозам і гарантування безпеки громадян.

Воєнний стан не означає скасування правопорядку чи відмову від конституційних засад. Йдеться про особливий правовий режим, який діє протягом визначеного часу та передбачає можливість запровадження окремих обмежень прав і свобод людини, а також прав та законних інтересів юридичних осіб. Такі обмеження встановлюються виключно на підставі закону та указу Президента України про введення воєнного стану, що підлягає затвердженню Верховною Радою України. При цьому має зберігатися розумний баланс між потребами національної безпеки й основами правової держави, а втручання у права допускається лише за умови його необхідності, співмірності та тимчасового характеру (Ровінська В. В., 2024).

З правозастосовної точки зору, воєнний стан створює фундаментальні зміни в системі державного управління, які безпосередньо впливають і на приватноправову сферу.

¹ Про внесення змін до розділу "Прикінцеві та перехідні положення" Цивільного кодексу України щодо особливостей кредитування та фінансового лізингу у період воєнного стану. Закон України № 4340-IX від 27 березня 2025 року.

² Про правовий режим воєнного стану. Закон України № 389-VIII від 12 травня 2015 року.

Зокрема, у період дії воєнного стану можуть запроваджуватися тимчасові обмеження прав власності, свободи підприємницької діяльності та інших цивільно–правових прав, якщо це виправдано необхідністю оборони чи забезпечення державних інтересів. Такі обмеження можуть мати форму загального режиму контролю над діяльністю підприємств, визначення особливих умов виконання зобов'язань або тимчасових обмежень щодо розпорядження майном. Ці зміни, хоч і мають суспільну мету, можуть створювати правові виклики для учасників цивільного обігу, які звикли до стандартних умов правового порядку.

Крім того, правова природа воєнного стану передбачає розширення повноважень державних органів у сфері регулювання економічних та майнових правовідносин. Так, органи державної влади та військове командування можуть видавати розпорядження, які зумовлюють зміну умов виконання договірних зобов'язань, встановлення особливих правил використання ресурсів або майна, а також можуть впливати на порядок здійснення господарської діяльності суб'єктів господарювання. Це зумовлено потребою адаптувати цивільно–правові механізми до умов надзвичайної ситуації, коли звичайні правові норми виявляються недостатніми для забезпечення обороноздатності та стабільності.

Правова природа воєнного стану також включає гарантії законності, які забороняють використання такого режиму для порушення основних прав людини чи узурпації влади. Законодавство підкреслює, що обмеження прав і свобод під час воєнного стану мають бути безпосередньо пов'язані з цілями захисту держави і не можуть виходити за межі, необхідні для досягнення цих цілей. Таким чином, навіть у період особливого правового режиму зберігається принцип верховенства права, що є критично важливим для забезпечення правової визначеності у цивільно–правових правовідносинах.

У період воєнного стану цивільно–правові зобов'язання зазнають значної трансформації, оскільки звичні правила договорів та зобов'язань змінюються під впливом надзвичайних обставин, що визначаються військовими діями та загрозою державній цілісності. Воєнний стан фактично призводить до того, що багато учасників цивільних правовідносин не можуть виконувати свої зобов'язання у звичному порядку через об'єктивні обмеження, пов'язані з безпекою, логістикою, мобілізацією та іншими обставинами, які впливають на господарську діяльність і побут громадян.

Одним із ключових аспектів трансформації є перегляд підходів до виконання зобов'язань. У звичайних умовах сторони зобов'язані дотримуватись строків, якості та повноти виконання договору. Однак під час воєнного стану через неможливість виконувати роботи або надавати послуги вчасно або в повному обсязі виникають ситуації, коли необхідно змінювати строки виконання, переглядати умови або навіть відстрочувати зобов'язання. Такі зміни часто узгоджуються сторонами з урахуванням обставин, які неможливо передбачити чи контролювати.

Серед центральних правових конструктів у цій сфері – форс-мажорні обставини, до яких відноситься й воєнний стан. Згідно з правовою позицією Торгово-промислової палати України (далі – ТПП), загальна військова мобілізація та військові дії визнаються форс-мажором, якщо вони об'єктивно унеможливають виконання зобов'язань за договором. Проте для правового звільнення від відповідальності за невиконання потрібно довести безпосередній причинно-наслідковий зв'язок між воєнними діями і неможливістю виконання певного зобов'язання.

Це означає, що форс-мажор не автоматично звільняє від відповідальності, а лише за умови доведеності факту впливу воєнних обставин на конкретне виконання договору. Судова практика підтверджує, що принципи цивільних зобов'язань зберігаються й під час

воєнного стану, але їх застосування відбувається з урахуванням надзвичайних умов. Зокрема, «принцип розумності» та оцінка того, які заходи мала здійснити сторона для виконання зобов'язання, набувають нового змісту, що враховує ризики, викликані воєнними діями (Lukasevych-Krutnyk I. & Krutnyk R., 2025, p. 112).

У практичному вимірі це призводить до того, що сторони договорів частіше застосовують переговори, зміни умов договорів, переведення на нові строки чи навіть укладання додаткових угод для приведення договірних відносин у відповідність до реалій воєнного часу. Інакше кажучи, юридична природа зобов'язань не змінюється, але міра відповідальності за їх порушення, підстави для звільнення від такої відповідальності та строки виконання зазнають адаптації до умов, де звичайні ринкові ризики поєднуються з ризиками воєнного характеру.

У період дії правового режиму воєнного стану цивільно-правові зобов'язання зазнають специфічного законодавчого впливу, що спрямований на захист економічних суб'єктів та забезпечення стабільності цивільних правовідносин.

Одним із ключових механізмів такого впливу є встановлення мораторію на нарахування та стягнення грошових зобов'язань за договорами кредиту, позики, лізингу та іншими фінансовими договорами. Законодавчі зміни, зокрема внесені до Цивільного кодексу України¹ Законом № 4340-IX², передбачає зупинення нарахування грошових зобов'язань за такими договорами на період дії воєнного стану та протягом певного часу після його припинення. Встановлено, що строк дії договору кредиту та пов'язаних з ним договорів застави, іпотеки, поруки продовжується на строк дії мораторію, а строки позовної давності щодо вимог про сплату зобов'язань чи звернення стягнення на предмети забезпечення також призупиняються. Таким чином створюється правовий бар'єр для примусового стягнення у період кризових обставин, що пов'язано з воєнними діями та їхніми наслідками.

Другим важливим механізмом є форс-мажорні положення у цивільних договорах. Хоча Цивільний кодекс України не містить чіткої конструкції форс-мажору як самостійного інституту, у практиці регулювання зобов'язань цього режиму сторони договору широко використовують положення про обставини непереборної сили як підставу для зміни або звільнення від відповідальності за невиконання. Верховний Суд України у своїй практиці підкреслює, що сторони можуть самостійно визначити умови застосування форс-мажору, зокрема коло подій, правові наслідки настання таких обставин, порядок підтвердження та вплив на строки виконання зобов'язань. Наприклад, сторони можуть передбачити подовження строків виконання на період дії форс-мажору, право на зміну умов договору або навіть його розірвання у разі тривалого впливу форс-мажорних обставин (Верховний Суд, 2024).

Законодавство та договірні умови потребують, щоб сторона, яка опинилася в ситуації форс-мажору, повідомила іншу сторону про настання таких обставин у встановлений строк (зазвичай не пізніше 10 днів з моменту їх настання або припинення). Це важливий процесуальний механізм, оскільки невиконання такого обов'язку може вплинути на застосування правових наслідків, передбачених договором або законом (Хмельницький апеляційний суд, 2024).

Важливо також зазначити, що у період воєнного стану відбувається акцент на свободі договору та саморегулюванні цивільно-правових відносин відповідно до принципу свободи

¹ Цивільний кодекс України. Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV

² Про внесення змін до розділу "Прикінцеві та перехідні положення" Цивільного кодексу України щодо особливостей кредитування та фінансового лізингу у період воєнного стану. Закон України № 4340-IX від 27 березня 2025 року.

договору. Сторони договору можуть, в межах дозволених законом рамок, узгоджувати спеціальні положення щодо відповідальності, форс-мажору, строків виконання та методів вирішення спорів, враховуючи ризики, пов'язані з непередбачуваними обставинами воєнного часу. Окрім безпосереднього впливу на виконання зобов'язань, спеціальні механізми також можуть передбачати тимчасові правила щодо виконання інших прав та обов'язків учасників цивільних правовідносин, наприклад, щодо орендної плати, страхових відносин або зміни істотних умов договору, якщо неможливість виконання стала наслідком обставин, пов'язаних з воєнними діями.

Судова практика щодо виконання цивільно-правових зобов'язань суттєво трансформується під впливом обставин, пов'язаних з повномасштабною війною, агресією та тимчасовою окупацією низки територій. Верховний Суд України та господарські суди все частіше розглядають спори, де учасники цивільних правовідносин посилаються на обставини непереборної сили та форс-мажор для обґрунтування неможливості виконання зобов'язань або звільнення від відповідальності за їх порушення. Загальна правова позиція полягає в тому, що цивільний кодекс сам по собі не містить окремого інституту форс-мажору, тому в цивільних відносинах цей інститут традиційно реалізується через договірні положення, що визначають порядок його застосування та наслідки для сторін контракту. При цьому сторони мають можливість самостійно регулювати в договорі умови про форс-мажор, способи доведення його настання та вплив на строки і порядок виконання зобов'язань (Liga Zakon, 2024).

Водночас судова практика Верховного Суду підкреслює, що сам факт війни чи введення воєнного стану не створює автоматичного права на звільнення від відповідальності. Важливо не лише зазначити наявність форс-мажорних обставин, але й довести їх причинно-наслідковий зв'язок із неможливістю саме конкретного виконання зобов'язання у визначений договором спосіб або в строк. Суд аналізує надані докази, що підтверджують настання обставин непереборної сили, їхню тривалість та безпосередній вплив на можливість виконання договору (Supreme Court, 2024).

Часто у справах, пов'язаних з форс-мажором, одним із доказів є сертифікат ТПП або листи щодо визнання обставин форс-мажором. Однак Верховний Суд не вважає такі сертифікати беззаперечним доказом неможливості виконання зобов'язання. Суд відзначає, що сертифікат ТПП є лише одним з елементів доказової бази і має бути ретельно оцінений з урахуванням контексту конкретної справи, зокрема характеру договору, умов його виконання та наданих документів. Судові колегії також неодноразово зазначали, що навіть за наявності сертифіката ТПП необхідно встановити чіткий причинно-наслідковий зв'язок між форс-мажорними обставинами та тим, що саме вони зробили виконання зобов'язання неможливим (Верховний Суд, 2025).

Разом з тим практика Верховного Суду також підкреслює, що обов'язок доведення настання форс-мажорних обставин та їхнього впливу на зобов'язання покладається на сторону, яка на них посилається. Якщо така сторона не може обґрунтувати надані обставини або причинний зв'язок між ними та неможливістю виконання зобов'язання, суд може відмовити у визнанні підстави для звільнення від відповідальності. Так само суди наголошують, що контрагент, який не заявляє про форс-мажор, не зобов'язаний доводити наявність таких обставин іншої сторони, але може доводити факт порушення безпосередньо самого зобов'язання (LIGA:ZAKON, 2024).

Судова практика також фіксує зміни в підходах до трактування договірних норм щодо форс-мажору, зокрема щодо строків, способів документального підтвердження обставин

непереборної сили, а також наслідків, які може мати їх настання. Аналіз рішень Верховного Суду за останні роки показує, що суди дедалі більше звертають увагу на те, щоб захистити свободу договору, але одночасно не допустити формального уникнення відповідальності без належного обґрунтування причин невиконання зобов'язань. Ці підходи сприяють стабільності правового регулювання у непростих умовах, коли правозастосовна практика має враховувати як загальні принципи цивільного права, так і реалії воєнного стану, що істотно впливають на господарську діяльність та виконання договірних зобов'язань (Верховний Суд, 2025).

Однією з ключових проблем, що виявилися в практиці застосування цивільного права в умовах воєнного стану, є відсутність чітко сформульованого законодавчого визначення інституту форс-мажору (непереборної сили) в Цивільному кодексі України¹. На сьогодні ЦКУ оперує лише загальним поняттям «обставини непереборної сили», тоді як саму конструкцію форс-мажору як таку законодавець не сформулював у вигляді окремого механізму для цивільних правовідносин. Це створює правову невизначеність, оскільки сторони договору та суди змушені самостійно визначати зміст та межі застосування цього інституту на підставі договору та загальних принципів права, що, у свою чергу, ускладнює прогнозованість правових наслідків та уніфіковане застосування норм у спорах (Верховний Суд, 2024).

Цей недолік законодавства значною мірою відчувається в судовій практиці: Верховний Суд України неодноразово вказував, що сертифікат ТПП України про настання форс-мажору не є автоматичною підставою для звільнення від відповідальності чи неможливості виконання зобов'язання без оцінки конкретних обставин справи. Суд підкреслює необхідність доведення причинно-наслідкового зв'язку між воєнним станом та реальною неможливістю виконання конкретного зобов'язання, а не просто посилання на військові дії чи введення надзвичайного режиму (Верховний Суд, 2025).

Ще один суперечливим аспектом є практика оцінювання доказів настання форс-мажорних обставин. Незважаючи на широке визнання воєнної агресії як форс-мажору, суди досить критично ставляться до сертифікатів ТПП та інших формальних підтверджень. Це означає, що сторона, яка посиляється на форс-мажор, має не лише пред'явити сертифікат, а й переконливо довести, що саме ці обставини унеможливили виконання її договірних зобов'язань у конкретних умовах. Такий підхід підвищує навантаження на докази та процесуальні дії сторін, що може створювати додаткові бар'єри для захисту прав у судах (Верховний Суд, 2024).

Ці процесуально-правові проблеми посилюють і нестабільність судової практики, що полягає у неоднаковому тлумаченні норм про форс-мажор та обставини непереборної сили. В окремих справах суди можуть по-різному оцінювати, чи достатньо конкретні обставини справи свідчать про неможливість виконання договору, а через це виникають труднощі у формуванні чітких стандартів правозастосування. Така практика частково випливає з того, що законодавець делегував свободу сторін самостійно визначати наслідки форс-мажору у договорах, що робить договірний механізм недостатньо стандартизованим і уніфікованим (Верховний Суд, 2024).

Крім того, науковці звертають увагу на необхідність розроблення спеціальних правил щодо доведення форс-мажорних обставин у період воєнного стану, які б враховували специфіку умов воєнного часу та обмежували правову невизначеність. На сьогодні недостатнє законодавче врегулювання цих питань призводить до дискусій про те, чи

¹ Цивільний кодекс України. Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV

достатньо одного лише факту введення воєнного стану для звільнення від цивільно-правової відповідальності, чи необхідно встановлювати більш конкретні критерії щодо ступеня впливу військових дій на виконання зобов'язань (Маріц Д, Пазюк М., Уваров І., 2025).

У зв'язку з вищезазначеним, одним із важливих напрямів вдосконалення законодавства має стати введення чітких нормативних положень про форс-мажор у Цивільному кодексі України¹ з урахуванням воєнного контексту. Такі положення повинні чітко визначати правові підстави форс-мажору, алгоритм доведення його настання, наслідки для сторін договірних відносин, а також механізми оцінки причинно-наслідкового зв'язку між форс-мажором і неможливістю виконання конкретного зобов'язання. Це дозволить зменшити невизначеність та уніфікувати судову практику (LIGA:ZAKON, 2025).

Також потребує врегулювання питання про роль та силу сертифікатів ТПП як доказів форс-мажору. Законодавець може конкретизувати правові наслідки таких сертифікатів у цивільно-правових відносинах та встановити чіткий механізм їх оцінки судами, що зменшить навантаження на доведення фактичних обставин у кожній справі (Верховний Суд, 2024).

Важливим є також удосконалення інституту відповідальності у випадках невиконання зобов'язань у період воєнного стану, зокрема, уточнення підстав для звільнення від відповідальності, особливостей нарахування пені, неустойки та відшкодування збитків з урахуванням такого особливого правового режиму. Це сприятиме більш чіткій регламентації правовідносин і захисту прав учасників цивільного обороту в кризових умовах.

Висновки

Воєнний стан виступає не лише як тимчасовий особливий правовий режим, але й суттєвий фактор трансформації цивільно-правових зобов'язань у правовому просторі України. В умовах широкомасштабної збройної агресії РФ проти України воєнний стан включає цілий комплекс соціально-правових явищ, що вимагають переосмислення традиційних правових інститутів цивільного права, зокрема інституту форс-мажору та відповідальності за невиконання зобов'язань. Основний вплив воєнного стану на цивільно-правові зобов'язання проявляється через особливості застосування норм про непереборну силу, що обумовлює необхідність доведення настання та причинно-наслідкового зв'язку між обставинами непереборної сили і неможливістю виконання конкретного зобов'язання. Судова практика Верховного Суду України підкреслює, що форс-мажор сам по собі не дає автоматичного звільнення від відповідальності: сторона, яка на нього посиляється, має довести, що саме ці обставини призвели до невиконання або неналежного виконання договору. При цьому важливо зазначити, що воєнний стан розглядається як обставина, що може бути підставою застосування форс-мажору лише у контексті конкретних договірних відносин і при належному підтвердженні цих обставин у встановленому порядку. Це вимагає від учасників обороту уважного підходу до формулювання відповідних умов у договорах, а також відповідних практик їх реалізації в процесі виконання зобов'язань.

¹ Цивільний кодекс України. Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV

Перспективи подальших наукових розвідок

Судова практика демонструє певну неоднорідність підходів щодо того, як саме визначати та підтверджувати форс-мажор в умовах воєнного стану, особливо у господарських спорах. Існує потреба у більш чітких правових механізмах, що враховували б не лише загальновідомі факти воєнних дій, а й специфіку окремих договірних відносин та галузей економіки. З огляду на це, перспективи подальших наукових досліджень мають бути зосереджені на кількох ключових напрямках. По-перше, необхідно глибше вивчити механізми доказування причинно-наслідкового зв'язку між діями воєнного стану та невиконанням зобов'язань, враховуючи різні види договорів (міжнародні та внутрішні, господарські та цивільні). По-друге, важливо дослідити ефективність різних моделей договірних положень про форс-мажор у контексті реального застосування під час воєнного стану, що дозволить розробити рекомендації щодо їх оптимального включення до договорів. По-третє, правове регулювання процедур підтвердження обставин непереборної сили та їхньої оцінки судами потребує вдосконалення із застосуванням європейського та міжнародного досвіду, що може сприяти підвищенню правової визначеності та передбачуваності цивільно-правових відносин. Отже, на шляху формування правової доктрини цивільного права в умовах воєнного стану ключову роль відіграють не лише нормативні зміни, але й розвиток узгодженої судової практики, доктринальних підходів і договірної практики, що враховують реалії сьогодення та сприятимуть підвищенню правової стабільності в умовах надзвичайних правових режимів.

Список використаних джерел

1. Ровінська, В. В. Правові наслідки невиконання та неналежного виконання цивільно-правових зобов'язань в умовах воєнного стану. *Вісник студентського наукового товариства Донецький національний університет імені Василя Стуса*. 2024. 1(16), 70-73. URL: <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/15797/15699>
2. Lukasevych-Krutnyk, I., & Krutnyk, R. Criteria for the application of the principle of reasonableness in contractual obligations under martial law in Ukraine. *Актуальні проблеми правознавства*, (3), 110–116. [in English]. DOI:10.35774/app2025.03.110
3. Верховний Суд. КЦС ВС роз'яснив, за яких умов форс-мажор впливає на виконання договірних зобов'язань. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1587607/>
4. Хмельницький апеляційний суд. Постанова ВС № 686/16312/22 від 13 березня 2024 року. URL: https://kma.court.gov.ua/sud4820/gromadyanam/1/nedogovirni_zob
5. Верховний Суд. Верховний Суд пояснив, коли форс-мажор впливає на виконання договірних зобов'язань. URL: https://biz.ligazakon.net/news/226980_verkhovniy-sud-poyasniv-koli-fors-mazhor-vpliva-na-vikonannya-dogovirnih-zobov'yazannya
6. Supreme Court of Ukraine. SC Civil Cassation Court clarifies the conditions under which force majeure affects the performance of a contractual obligation. [in English]. URL: <https://court.gov.ua/eng/supreme/pres-centr/news/1587607/>
7. Верховний Суд. Рішення судової палати від 27.02.2025 у справі № 520/2941/24. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/rishennya_sud_palat/2025_02_27_520_2941_24
8. LIGA:ZAKON. Судова практика щодо форс-мажору та виконання договірних зобов'язань. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/231729_sudova-praktika-shchodo-fors-mazhoru-ta-vikonannya-dogovirnikh-zobov'yazannya
9. Верховний Суд. Дайджест судової практики Верховного Суду щодо застосування форс-мажорних обставин як підстави для звільнення від відповідальності за порушення зобов'язань (рішення, внесені до ЄДРСР, з 2018 року до травня 2025 року). URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/ogliady/Daigest_VS_fors_mazhor.pdf
10. Верховний Суд. Здійснення правосуддя в умовах війни: судді ВС обговорили проблемні питання на міжнародному судовому форумі. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1623912/>

11. Маріц, Д. О., Пазюк, М. В., & Уваров, І. А. Проблеми доведення форс-мажорних обставин у договірних зобов'язаннях під час дії воєнного стану в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. 1(3). DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.1.40>

12. LIGA:ZAKON. Судова практика щодо форс-мажору та виконання договірних зобов'язань. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analitics/234524_sudova-praktika-shchodo-fors-mazhoru-ta-vikonannya-dogovrnikh-zobovyazan

References

1. Rovinska, V. V. (2024). Pravovi naslidky nevykonannia ta nenalezhnogo vykonannia tsyvilno-pravovykh zobov'язan v umovakh voiennoho stanu. [Legal consequences of non-performance and improper performance of civil law obligations under martial law. *Bulletin of the Student Scientific Society of Vasyl Stus Donetsk National University*,] 1(16), 70–73. [in Ukrainian]. URL: <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/15797/15699>

2. Lukasevych-Krutnyk, I., & Krutnyk, R. (2025). [Criteria for the application of the principle of reasonableness in contractual obligations under martial law in Ukraine. *Current Issues of Jurisprudence*, (3), 110–116.] DOI:10.35774/app2025.03.110

3. Supreme Court. (2024). KTSS VS roz'iasnyv, za yakykh umov fors-mazhor vplyvaie na vykonannia dohovirnoho zobov'язання. [The Civil Cassation Court of the Supreme Court clarified the conditions under which force majeure affects the performance of a contractual obligation.] [in Ukrainian]. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1587607/>

4. Khmelnytskyi Court of Appeal. (2024). Postanova VS № 686/16312/22 vid 13 bereznia 2024 roku. [Supreme Court Resolution No. 686/16312/22 of March 13, 2024.] [in Ukrainian]. URL: https://kma.court.gov.ua/sud4820/gromadyanam/1/nedogovirni_zob

5. Supreme Court. (2024). Verkhovnyi Sud poiasnyv, koly fors-mazhor vplyvaie na vykonannia dohovirnoho zobov'язання. [The Supreme Court explained when force majeure affects the performance of a contractual obligation.] [in Ukrainian]. URL: https://biz.ligazakon.net/news/226980_verkhovniy-sud-poyasniv-koli-fors-mazhor-vplyva-na-vikonannya-dogovrnogo-zobovyazannya

6. Supreme Court of Ukraine. (2024). [SC Civil Cassation Court clarifies the conditions under which force majeure affects the performance of a contractual obligation.] URL: <https://court.gov.ua/eng/supreme/pres-centr/news/1587607/>

7. Supreme Court. (2025). Rishennia sudovoi palaty vid 27.02.2025 u spravi № 520/2941/24. [Decision of the Judicial Chamber of February 27, 2025 in Case No. 520/2941/24.] [in Ukrainian]. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/rishennya_sud_palat/2025_02_27_520_2941_24

8. LIGA:ZAKON. (2024). Sudova praktyka shchodo fors-mazhoru ta vykonannia dohovirnykh zobov'язan. [Judicial practice regarding force majeure and the performance of contractual obligations.] [in Ukrainian]. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/231729_sudova-praktika-shchodo-fors-mazhoru-ta-vikonannya-dogovrnikh-zobovyazan

9. Supreme Court. (2025). Daidzhest sudovoi praktyky Verkhovnoho Sudu shchodo zastosuvannia fors-mazhornykh obstavyn yak pidstavy dlia zvilnennia vid vidpovidalnosti za porushennia zobov'язan. [Digest of the Supreme Court's judicial practice on the application of force majeure circumstances as grounds for exemption from liability for breach of obligations (decisions entered into the Unified State Register of Court Decisions from 2018 to May 2025).] [in Ukrainian]. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/ogliady/Daigest_VS_fors_mazhor.pdf

10. Supreme Court. (2024). Zdiisnennia pravosuddia v umovakh viiny: suddi VS obhovoryly problemni pytannia na mizhnarodnomu sudovomu forumi. [Administration of justice under conditions of war: Supreme Court judges discussed problematic issues at an international judicial forum.] [in Ukrainian]. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1623912/>

11. Marits, D. O., Paziuk, M. V., & Uvarov, I. A. (2025). Problemy dovedennia fors-mazhornykh obstavyn u dohovirnykh zobov'язanniakh pid chas dii voiennoho stanu v Ukraini. [Problems of proving force majeure circumstances in contractual obligations during martial law in Ukraine. *Analytical and Comparative Jurisprudence*,] 1(3). [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.1.40>

12. LIGA:ZAKON. (2025). Sudova praktyka shchodo fors-mazhoru ta vykonannia dohovirnykh zobov'язan. [Judicial practice regarding force majeure and the performance of contractual obligations.] [in Ukrainian]. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analitics/234524_sudova-praktika-shchodo-fors-mazhoru-ta-vikonannya-dogovrnikh-zobovyazan

MARTIAL LAW AS A FACTOR IN THE TRANSFORMATION OF CIVIL LAW OBLIGATIONS

Pushka Diana*

**Assistant at the Department of Law named after Academician of the Ukrainian Academy of Sciences Fr. Ivan Lutsko, King Danylo University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)*

The article demonstrates that martial law is not only a temporary special legal regime but also a significant factor in transforming civil law obligations in Ukraine. In the context of large-scale armed aggression by the Russian Federation, martial law encompasses a set of socio-legal phenomena that require rethinking traditional civil law institutions, particularly the concepts of force majeure and liability for non-performance of obligations. The primary impact of martial law on civil law obligations manifests in the specifics of applying the rules on irresistible force, which necessitates proving the occurrence and causal link between force majeure circumstances and the impossibility of fulfilling a particular obligation. Judicial practice of the Supreme Court of Ukraine emphasizes that force majeure does not automatically exempt a party from liability: the party invoking it must demonstrate that these circumstances caused non-performance or improper performance of the contract. The study also highlights the need for clearer legal mechanisms for confirming force majeure circumstances, taking into account the specifics of different contractual relations and economic sectors. Prospects for further research include analyzing evidence mechanisms, improving contractual clauses on force majeure, and studying the effectiveness of international and European experience in confirming and evaluating force majeure circumstances. Overall, the formation of a civil law doctrine under martial law depends not only on normative changes but also on coordinated judicial practice, doctrinal approaches, and contractual practices that reflect current realities and contribute to legal stability under extraordinary legal regimes.

Key words: martial law, civil law obligations, force majeure, transformation of obligations, irresistible force, contract performance, liability, legal consequences, judicial practice, legislative regulation.

Дата першого надходження статті до видання: 02.04.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 02.06.2026

Дата публікації: 29.06.2026